

Кижиге чоргаарал **(Кичээл- диспут. 7-8** **класстарга)**

**«Кижи дээргэ эн дээди, эн тода
болгаш долзуу-бите тондур
хевирлэтийнгэн чаяалга болур».**

(Ян Коменский).

**Эки кижи болурунун
Эжий, оруу кайда чувел?
С.Сарыг-оол.**

Сорулгазы:
Кижинин мозу-будужун, овурхевирин, бот- шынарларын,
тыва чоннун чанчыл- ёзулалдарын сайгарып
чугаалажыр.

П л а н:

- 1.Кижи деп кымыл?
2. Кандыг кижилер барыл, азы
кижилерни канчаар болуктеп адап
булурул?
- 3.Тыва кижи. Оон портрети.
- 4.Кижинин даштыкы делегейи.
- 5.Кижинин иштики делегейи.
- 6.Улегер домактар...
7. Кымга чоргаарланыр силер?
8. Интеллектуалдыг оюннар.

- а) Эр-кызынын аайы-биле: эр кижи, кыс кижи;
- б) Назы-харынын аайы-биле: чаш назын (1-3), элээди уруглар (3-15), аныяктар (16-29), ортуун назын (30-45), улуг назын (46-61), кырган назын (61-81), чонук назын;
- в) Язы-соогунун аайы-биле: тыва кижи, орус кижи;
- г) Эртем- мергежилинин аайы-биле: башкы кижи, эмчи кижи, ужудукчу кижи;
- д) Мозу-будужунун аайы-биле: эвилен, ээлдек кижи, кадыг, дошкун кижи дээш оон-даа оске.

Тывалар деп кымнарыл ол?

Тывалар деп кымнарыл ол?

Тывызыксыг, тоолчургу

Улуг-Хемнин унун чурттаан

Уран-шевер улус чuve.

Тывалар деп кымнарыл ол?

Дынгылдайлыг эрес- кежээ

Алды чузун малын малдаан

Ажыл-ишчи улус чuve.

Тывалар деп кымнарыл ол?

Дыка эки хундулээчел,

оремелиг тараа, быштаан

оргуп салыр улус чuve.

Клара Сагды.

Тыва кижи. Виктор Дандар.

Тыва кижи кончуг чааш,
Дылы, домаа откут , тода,
Аажы-чаны бодуун, топтуг,
Арны-бажы чазык-чаагай.

Тыва кижи холу чемзиг,
Тырткан кылыш, эъдин дулер.
Аъш-чемин делгеп, салып,
Аяк шайын кудуп сунар.

Тыва кижи тулган шевер
Тыппазы чок, кылбазы чок,
Сыгыт, хоомей сала бээрge,
Сыгыргага канчап деннээр.

Тыва кижи дыка чоргаар
Тырын болгаш мого-шыырак,
Айыыл-халап болу берзе,
Амы-тынын харамнанмас.
Тыва кижи кайгамчык-ла,
Тывынгыр-даа, сагынгыр-даа,
Курунези, чону дээштин
Кужун, билиин бараалгадыр.

Тыва кижи Торээн чуртун
Тыны-билө домей бодаар.
Арын-нуурун, чоргааралын
Алдынга-даа орнаар эвес.

Тыва овур. Чап Чулдум

Бодуун топтуг, хундулээчел,
Порук, чазык, шоваалан-даа,
Билииргевес, улуургавас,
Биче сеткил- будуштүг-даа.

Езулуг дээн тыва кижи
Овуру мээ ынчаар костур.
Эриг баарлыг, кээргечелин,
Экииргегин, дузааргагын,
Торелзирек, толзурегин
Торел чондан уктап алган.

Езулуг дээн тыва кижи
Овуру мээ ынчаар костур.

Бергээ душса, бачымнавас.
Белен-селен ундаравас,
Изиг, соокка хенче чаштан
Ижиккен-даа, дадыккан-даа.
Ёзулуг дээн тыва кижи
Овтуу мээ ынчаар костур.

Ужур – чоп дээш тутчу берзе,
Уун салбас туруштуг-даа,
Эрзиг, эрес соруктуг-даа,
Эглиш дивес шыдамык-даа.

Езулуг дээн тыва кижи,
Овтуу мээ ынчаар костур.

Улегер домактар

- Кижи болуру чажындан,
Аът болуру кулунундан.

.Кижи толу каяа-даа чоруур,
Күш толу каяа-даа ужар.

.Бак кижи балалыг.
Пар ыяш хоолуг.

Кижинин даштықы делегейи

- **Мага-боду: Дурт-сыны, арыншырайы, идик-хеви**
- Чойган дег сынныг, чодураа дег карактарлыг.Чоон кара кежегелиг, кирбей салдыг. Кара саар идиктиг, кара торгу тоннуг, дордум курлуг. Турза узун, тутса мого.

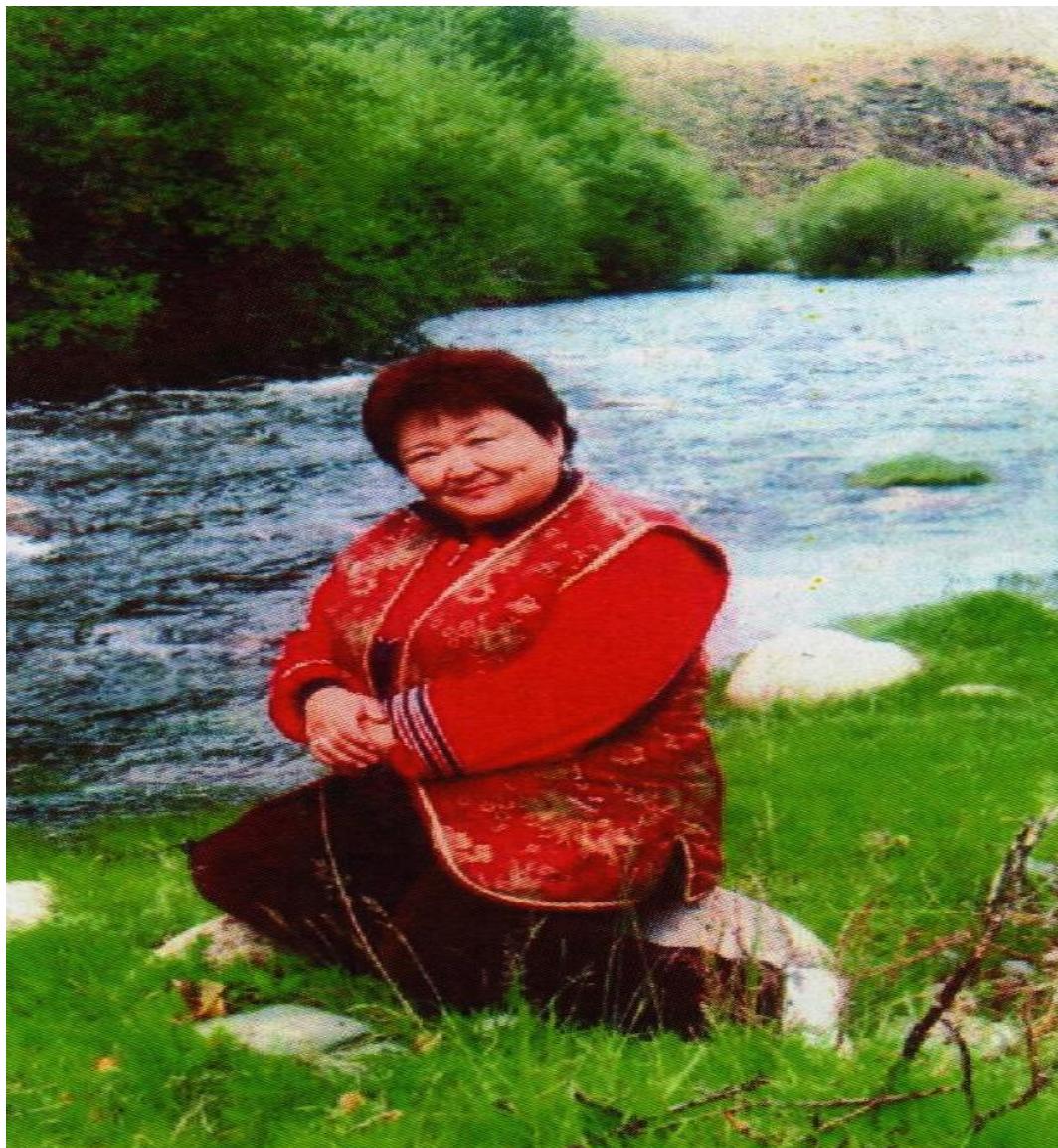
Кижиинин иштики делегейи

- Мозу- будужу: сагыш- сеткили, угаан- бодалы, арын-нууру, ат- алдары, аажы-чаны
- Алды аргалыг, беш мегелиг. Чаактыга чаргызын алыспас, чарынныгын алдынга дужуп бербес. Аксы-бите аал кожурбес, дылыш-бите дыт ужурбас. Ортемчейни оттур коор, каптагайны катай коор. Чыткан хой тургуспас. Улугну улуг деп коор, бичени биче деп коор. 9 бергени шыдап эртер. Адын сыкпас, алдарын чидирбес.

Ооржак Шериг-оол Дизижикович

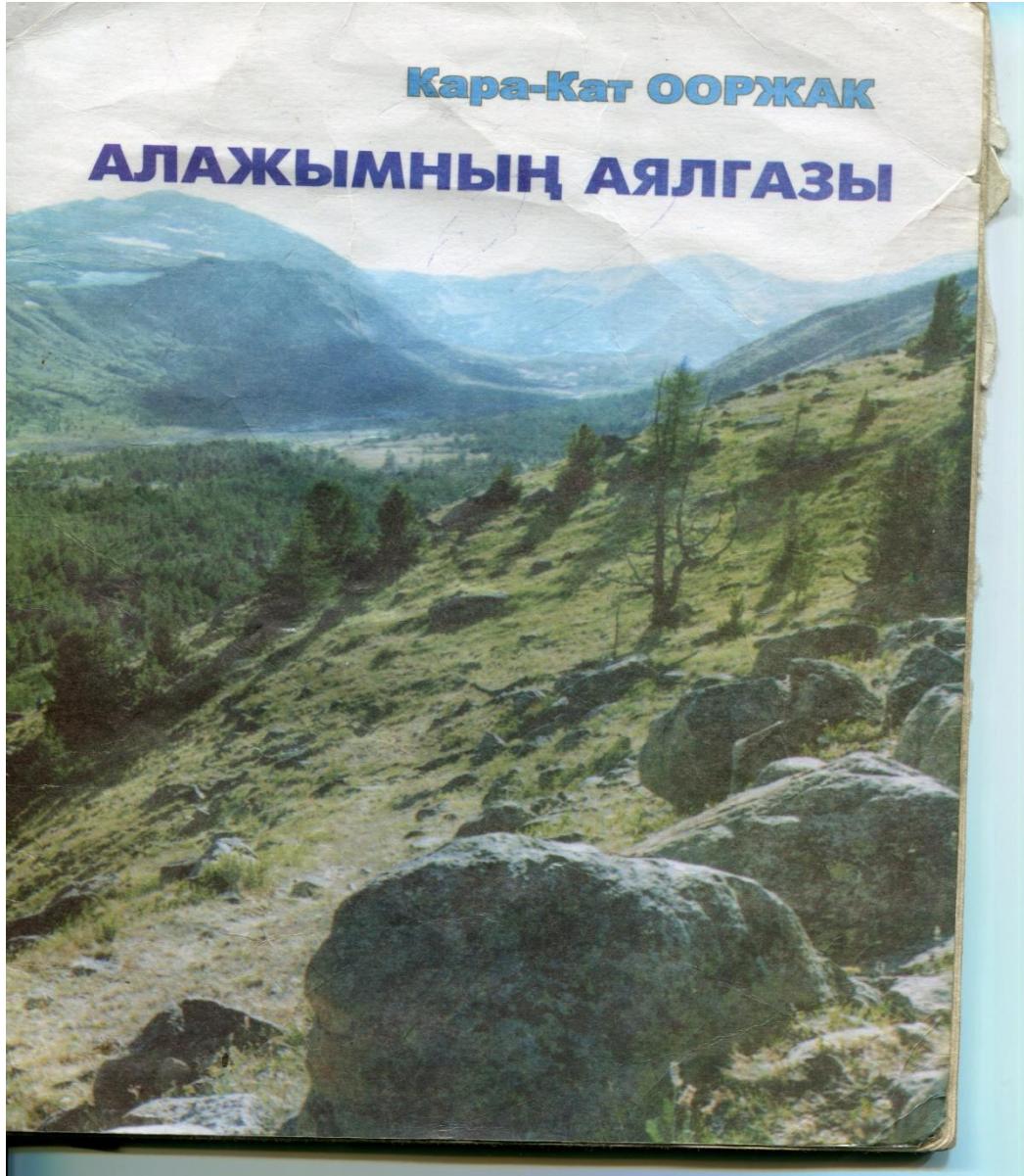
Ооржак Римма Карбыевна

Хундукелдиг башкыларыныс

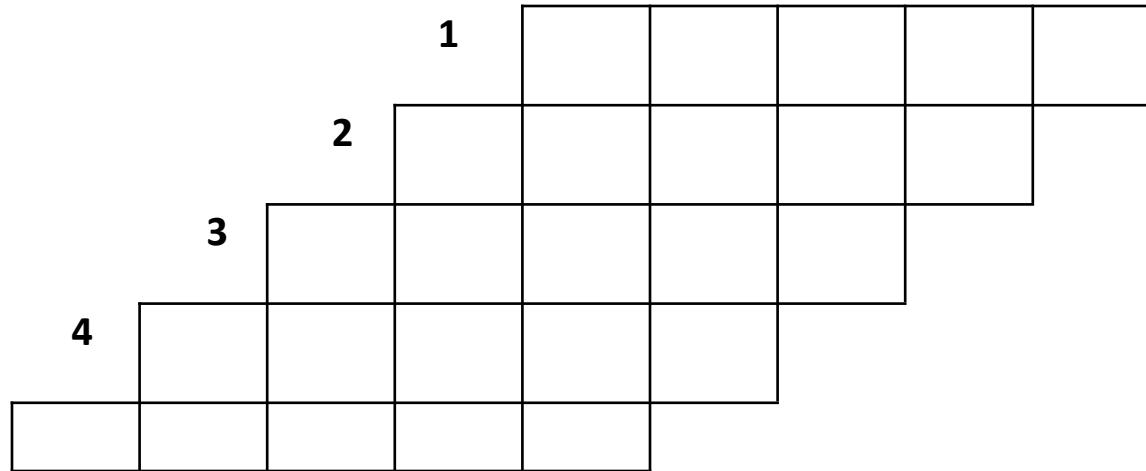
Бистин чоргааралызыс

Викторина «Шагаа – биле!»

- Шагаа деп чул?
- Чоон чук улузунун чыл санаашкынында чеже дириг амытан барыл?
- Моге кишинин девии чуну коргузуп турарыл?
- Ыдык ыяш деп чул?
- Ыдык ыяштарны ада.
- Тывада кандыг күштарны камгалалга алганыл? (7 күш)
- Нация деп чул?
- Тывада чеже ангы нациялар чурттап турарыл?
- Тыванын чурттакчыларынын ниити саны чежел?
- Тываларнын саны чежел?
- Тыва Республиканын хоойлужуткан байырлалдарын ада.
- Тыва Республиканын чазак даргазы кымыл?
- Тыва Республиканын баштайғы президентизи кымыл?

Кроссворд

- Тыва оюн ады.
- Аалда малдын турар чери.
- Кижинин чанынын бир хевири.
- Тыва чем ады.
- Дириг амытаннын кол органы.

Тыва Республиканын хоойлужуткан байырлалдары:

- Шагаа байырлалы.
- Наадым.
- Республика хуну. (Август 15)
- ТР-нын Конституция хуну. (Октябрь 21)
- ТАР-нын Совет Эвилелинин составынчे кирген байырлалы. (Октябрь 11)
Нация дээрge нийти чурт девискээрлиг, тоогулуг, чангыс аай культуралы дылдыг, чанчылдарлыг болгаш чудулгелиг чон дээни ол.
Тывада 90 ажыг нациялар чурттап тураг. Тыванын чурттакчыларынын нийти саны 306 мун ашкан. Оларнын иштинде чугле тываларнын саны 280 мун хире. Тыванын девискээри 170, 5 мун дорбелчин метр.

Алаш хемниң оглу-дур мен

Ада төөгүм, ызыгуурum
Алдар аттыг, чоргааралдыг,
Алдан-дургун артынчызы
Алаш хемниң оглу-дур мен
Алды харлыг бичинимде-ле,
Алаш хемни көжир эштээн,
Аңыр күш дег, ёдураң дег
Алаш хемниң оглу-дур мен
Аскак-бүсек аарыгларны
Арылдыр-ла чицир шаалтар,
Артыш-шанак, аржаан чурту
Алаш хемниң оглу-дур мен.
Каргыраалаан, хөөмейлээн
Кадыр-кашпал чуртумайны,
Аян ырга алган ырлан
Алаш хемниң оглу-дур мен.
Чонувуска, черивиске
Чоргааранчыг дөвил үнер,
Алдан дөрткө шүглүп чораан
Алаш хемниң оглу-дур мен.
Сибирь, Чөөн-чук мөгелерин
Сириледир силиг чорааш,
Ак-көк Тывам адын сыйклаан
Алаш хемниң оглу-дур мен
Өйүн эртир хөөреткен дээш,
Өлемчиде бербөцөр аа!
Алыс шынын сөглөп чорур
Алаш хемниң оглу-дур мен.

ССРЭ-нин композиторлар эвилелиниң болгаш Россияның културалық яамызының шаңналдарының эдилекчиizi, Тыва Республиканың културалызының алдарлыг ажылдакчызы, Республика, Россия болгаш Бүгүн эвилел чөргөлиг уран-цил фестивалдарының каш дақпыр лауреады, Россияның болгаш Тываның «Күн-култура болгаш спортун төргүшүн» деп хөрөн дөмдөктөрениң эдилекчиizi, Сибирь болгаш БТракы Чөөн чук улустарының национал хүреш талазы-бүлө сес даңыры чемпиону, ийи даңыры тулган чемпиону, Россияның Төп «Урожай», «Спартак» спортчу шишилдериниң хүндүлүг көжигин, Россияның спорт мастери, Тыва Республиканың композиторларының Чогаадыкчы . Эвилелиниң даргазы.

Кара-Кат ООРЖАК